

Preposition of Lām of Ta‘Lil in Arabic

Halil İbrahim Kocabiyik^{1,a}, Pınar Akgül^{1,b,*}

¹Faculty of Theology, Uşak University, 64000 Uşak, Turkey

*Corresponding Author

ARTICLE INFO

Research Article

Received : 08/05/2020

Accepted : 06/06/2020

Keywords:

Ta‘lil

Lām

Letter

Preposition

Causality

ABSTRACT

In almost all classical and modern Arabic works the subject of lam of ta‘lil is not analyzed under a separate title, but has been interspersed among other subjects. Lexical meaning of the word Ta‘lil has three main meanings as to repeat, causality and to disturb; however, the term meaning refers to the attribution of an action or judgement derived from the root of “ع ل ل” (a-l-l) to the causality and explaining by grounding on the causality. Namely, it means an action or judgement is attributed to the causality. Lām of Ta‘lil means *مِنْ أَجْلِ* and is a preposition which establishes a cause and effect relationship between compounds and words coming before and after it. Although there are some disputes about the denomination of this letter, according to the favourite view, it is called as *lām of key* when it comes before the Present Participle (Muzari) verbs and *lām of ta‘lil* when it comes before common nouns (sarih nouns). This preposition is added to common nouns, and müevvel infinitives.

Türk Akademik Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi, 3(1): 48-57, 2020

Arap Dilinde Ta‘Lil Lâmi Edatı (أداة لام التعليل في اللغة العربية)

MAKALE BİLGİSİ

Araştırma Makalesi

Geliş : 08/05/2020

Kabul : 06/06/2020

Anahtar Kelimeler:

Ta‘lil

Lâm

Harf

Edat

illet

ÖZ

Klasik ve modern Arapça gramer çalışmalarının neredeyse tamamında ta‘lil lâmi konusu müstakil bir başlık altında incelenmemiş diğer konular içerisine serpiştirilmiştir. Ta‘lil kelimesinin sözlük manası tekrarlamak, hastalık, meşgul etmek gibi üç temel anlamı ihtiva ederken, terim manası ise “ع ل ل” (a-l-l) kökünden türeyen bir eylem ya da hükmün bu illete dayandırılmasını, illete bağlanarak açıklanmasını ifade eder. Yani bir eylemin veya bir hükmün illete bağlanmasıdır. Ta‘lil lâmi, *مِنْ أَجْلِ* (için) anlamında olup kendisinden sonra ve önce gelen terkip ve lafızlar arasında sebep-sonuç ilişkisi kuran bir harf-i cerdir. Bu harfe bazı gramer âlimleri ta‘lil lâmi bazıları da key lâmi ismini vermektedirler. Bundan dolayı isimlendirilmesi hususunda bazı ihtilaflar vardır. Ağır basan görüşe göre: Muzari fiilin başına geldiğinde *key lâmi* sarih isimlerin başına geldiğinde ise *ta‘lil lâmi* olarak adlandırılmaktadır. Bu edat sarih isimlere ve mastarı müevvele dâhil olmaktadır.

^a ibrahim.kocabiyik@usak.edu.tr

^b <https://orcid.org/0000-0002-0941-6980> | alpgerayakgul@hotmail.com

^c <https://orcid.org/0000-0002-4909-2677>

Giriş

İnsanoğlu eşyanın sebeplerini daima merak edip öğrenmek istemiştir. Bu da normal bir durumdur. Çünkü bir hükmü teyit etmek ya da her hangi bir durum karşısında emin olmak için sebebini araştırmak ister. Diğer taraftan Kur'an, Müslümanları eşyalar hakkında düşünmeye, tefekküre ve bunları yaparken yüzeysel değerlendirmelerle yetinmeyerek derinlemesine incelemeye sebep ve sonuçlarını araştırmaya davet etmektedir.

İfade edelim ki, âyetlerden, şiirlerden, çeşitli zaman ve mekânlarda Arapların söylemiş oldukları söz ve terkiplerden istifade ederek yapılan bu çalışmamızın gayesi, ta'lil konusunda yapılacak çalışmalara katkıda bulunmaktır.

Ta'lil lâmiyle aynı anlama gelen başka edatlar da vardır. Bu harfi diğerlerinden ayıran en önemli özellik, asli görevinin ta'lil olmasıdır. Aynı durum diğerleri için söz konusu değildir. Çünkü onlar farklı görev ve işlevlerde gelip ta'lil anlamı onlara hamledilmektedir.

Bazı gramerciler, lâm harfini, ta'lil lâmi olarak adlandırırken bazıları da كى gibi muzari fiile bitişmesi ve onunla aynı anlama gelmesinden dolayı كى lâmi şeklinde isimlendirmektedirler. Ancak her ne kadar bu iki harf aynı manada olsalar da lâm harfinin kullanım alanı daha geniş ve farklı yönleri vardır. Diğer taraftan lâm harfi hakiki ve mecaz anlamlara gelirken, كى ise sadece hakiki anlam ihtiva eden bir edattır.¹

Ta'lil, nahiv ve sarf kitaplarında müstakil bir konu başlığı altında işlenmeyip farklı konuların içerisine serpiştirilmiş olmakla birlikte, sadece edatları ele alan kitaplarda yer almaktadır. Araştırma yapılırken kendisine müracaat edilen kitapların başında el-Murâdî (ö. 749/1348), *el-Cene'd-Dânî fi Hurûfi'l-Me'ânî*; İbn Fâris (ö. 395/1005), *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*; ez-Zebîdî (ö. 1205/1791), *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*; İbn Hişâm (ö. 761/1360), *Muğni'l-Lebib 'an Kutubi'l-E'ârib*; İbn Ya'îş (ö. 643/1246), *Şerhu'l-Mufasssal li'z-Zemahşerî*, Ebû Hayyân (ö. 745/1345), *el-Bahru'l-Muhîr fi't-Tefsîr*; el-Mâlekî (ö. 702/1302), *Rasfu'l-Mebânî fi Şerhi Hurûfi'l-Me'ânî*; ez-Zeccâcî (ö. 337/949), *Kitâbu'l-Lâmât*, es-Sâmerrâî, *Meânî'n-Nahv*; Karabela, *Arap Dilinde Lâm Edatı ve İşlevleri ve Çavdar, Arap Dili'nde "Lâm", "Lâ", "Mâ" Edatları ve Kur'an-ı Kerim'deki Kullanımları* gibi eserler gelmektedir.

Bu çalışmada ta'lil lafzının anlamları, ta'lil lâminin isimlerin ve fiillerin başına gelerek sebep-sonuç ilişkisi kurması üzerinde durulacaktır.

Ta'Lil (التعليل)

Lügat Manası

Ta'lil kelimesi sözlükte, “ع ل ل” fiilinden türemiş muzaf bir fiilin tef'il babında تَعْلِيل şeklinde gelen bir

mastardır. Bu kelimenin sülasisi عَلُّ olup birinci ve ikinci baptan geldiğinde “ikinci defa su içmek” anlamına gelir. Nitekim عَلُّ بَعْدَ نَهْلٍ “Birinci içişten sonra ikinci içiş” şeklinde bir tabir vardır. Burada birinci içiş نَهْل, ikincisi ise عَلُّ lafzıyla karşılık bulur.²

عَلُّ fiili, birinci baptan يَعْلُ - عَلُّ geldiğinde masdarı عَلُّ ya da يَعْلُ olurken, ikinci baptan يَعْلُ - عَلُّ geldiğinde ise masdarı عَلَّة şeklinde olmaktadır. Ayrıca bu عَلُّ fiili ikinci baptan getirildiğinde hastalık ve insanı ihtiyaçlarını karşılamaktan alıkoyan şey anlamına gelmektedir.³ Bedevi Araplarda عَلُّ ve نَهْل kelimeleri tekrar tekrar dua edip salatu selam getirmek ve namaz kılmayı ifade etmek için de kullanılmıştır. Buna şahid olarak şu beyit zikredilebilir:

تَمَّ انْتَهَى مِنْ بَعْدِ ذَا فَصَلَّى... عَلَى النَّبِيِّ نَهْلًا وَعَلَا

*Sonra Peygambere yönelip tekrar tekrar salavat getirdiler.*⁴

İfade edelim ki “ع ل ل” harflerinden türemiş birçok kelime, başka anlamlarda kullanılmıştır. Onlardan bazıları şunlardır: عَلَا lafzı ve cemisi olan kelime, büyük kene anlamına gelirken aynı zamanda yaşlı bir adamın (hastalıktan) küçülmüş bedeni manasına da gelmektedir.⁵ Yine aynı şekilde عَلَّة kelimesi bir adamın farklı eşlerinden olan oğulları içinde kullanılmıştır. İlk evlilikten olan erkek çocuk için نَهْل kelimesi kullanılırken, daha sonraki evliliklerden doğan erkek çocuklar için عَلَّة ismi kullanılmıştır. Diğer bir kelime de عَلَالَةٌ lafzıdır. Bu kelime, hayvanın memesinden birinci sağımдан sonra yapılan ikinci sağım anlamına gelmektedir.⁶ İbni Arâbi (ö. 231/846) bu lafzla ilgili olarak şu ifadeyi kullanmıştır:

العلالة: مَا حَلَبْتِ قَبْلَ الْفَيْقَةِ الْأُولَى وَقَبْلَ أَنْ تَجْتَمِعَ الْفَيْقَةُ الثَّانِيَةَ

“Ulâle: (Günde) ilk sağım vaktinden önce ve ikinci sağım vakti için süt birikmeden iki sağım arasındaki sağdığı şeydir.”⁷ Yine, günün başında ortasında ve sonunda sağılan bir devenin ortadaki sağımı (عَلَالَةٌ) ile karşılık bulmaktadır.⁸ İbn Mâlik et-Tâî (ö. 672/1274)'nin *Şerhu Teshîl* adlı eserinde geçen bir beyitte de şöyle bir ifade bulunmaktadır:

إِلَّا بَدَاهَةٌ أَوْ عَلَالَةٌ سَابِحٌ نَهْدُ الْجَزَارَةِ

*Ancak ilk ya da sonra ki sağımda göğüste oyalanan süttür.*⁹

İbn Fâris'e göre ta'lil lafzı, tekrarlamak, hastalık, meşgul etmek gibi üç temel anlamı ihtiva etmektedir.¹⁰ Bunlara şu örnekleri vererek açıklama getirir:

- Tekrarlamak anlamındadır. Şöyle ki الْعَلَّلُ kelimesi: الْعَلَّلُ هِيَ الشَّرْبَةُ الثَّانِيَةَ (All, ikinci defa içmek)¹¹ anlamına gelirken, سَقَى بَعْدَ سَقَى (Bir içmeden sonra ikinci defa içmek/içirmek); وَجَتَى الثَّمَرَةَ بَعْدَ أُخْرَى (Meyveyi bir defa hasat ettikten sonra ikinci defa da hasat etmek); عَلَّ الصَّارِبَ الْمَضْرُوبَ إِذَا تَابَعَ عَلَيْهِ الصَّرْبُ (döven kimse, dövülene vurma işlemini tekrarladığında) bu gibi manalara gelmektedir.¹² Bundan hareketle ta'lil, kast edilen bir işin tekrarlanması anlamına gelmektedir.¹³

¹ es-Sâmerrâî, Fâdil Sâlih, *Meânî'n-Nahv*, 2. Baskı, Dâru'l-Fikr, Amman 2002, III, 355.

² ez-Zebîdî, Ebu'l-Feyz Abdürrezzâk el-Hüseynî b. Muhammed, *Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs*, Dâru'l-Hidâye, Kuveyt 2008, XXX, 44.

³ İbn Manzûr, Cemâlüddîn Muhammed b. Mukrim, *Lisânu'l-'Arab*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1990, XI, 468.

⁴ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XI, 467.

⁵ İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XI, 468; ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXX, 46.

⁶ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXX, 46-47

⁷ ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXX, 46-47.

⁸ el-Mursî, Ebu'l-Hasen 'Alî b. İsmâ'il b. Sîde, *el-Muhkem ve'l-Muhîti'l-E'zam*, (Thk. 'Abdulhamîd Handâvî), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Kahire 2000, I, 93.

⁹ İbn Mâlik et-Tâî, Ebû Abdillâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh el-Ceyyânî, *Şerhu Teshîli'l-Fevâid*. (Thk. Abdurrahman es-Seyyid-Muhammed Bedevî el-Mahtûn), Hicrun li-Tibâ'a, y.y. 1990, III, 249.

¹⁰ İbn Fâris, Ahmed, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, (Thk. Abdüsselam Harun), Beyrut 1999, IV, 12.

¹¹ İbn Fâris, *Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga*, IV, 12.

¹² İbn Manzûr, *Lisânu'l-'Arab*, XI, 468.

¹³ Fırat, M. Zülfikar, *İslam Hukukunda Hükümlerin Hikmet ile Ta'lili*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzcüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2016, s. 36.

- Hastalık manasındadır. Bir kimse hastalandığında (اعْتَلَّ فُلَانٌ) “Falân kimse hastalandı.” denir. İlet, bir durumun ya da bir şeyin değişimine sebep olan vasıftır. Hastalık da illet olarak isimlendirildi ki o da kişide bir değişim meydana getirmekte olup sağlıklı durumunu hastalıklı bir duruma dönüştürmektedir. İşte kişinin sağlığındaki bu dönüşüm ve değişimi, ta‘lil ifade etmektedir.¹⁴
- Meşgul etme anlamındadır. Bu, sonradan ortaya çıkarak kendisiyle meşgul edip daha önceden hedeflenen bir gayeye gerektiği şekilde önem vermekten alıkoymaktır. Bunun için Araplarda, (العله) (الحدث يشغل صاحبه عن وجهه) “Meşguliyet, sahibini ihtiyacını karşılamaktan alıkoymuştur.” şeklinde bir tabir vardır. Nihayetinde burada ta‘lilden maksat meşguliyettir.¹⁵

Istilah Manası

Ta‘lil için yapılan tanımların bir kısmı şöyledir:

- el-Cürcânî (ö. 816/1413)’ye göre ta‘lil, bir eserin gerçekleşmesi için tesir eden etkenin hükümde karar kılmasıdır. Başka bir ifadeyle, bir eserin meydana gelebilmesi için bunun var olmasına sebep olan etkenlerin oluşması demektir.¹⁶
- Ta‘lil, all kökünden türeyen bir eylem ya da hükmün illete dayandırılmasını, illete bağlanarak açıklanmasını ifade etmektedir. Yani bir eylemin veya bir hükmün illete bağlanması anlamındadır.¹⁷
- Hükmü gösteren veya gerekli kılan ya da hükmün kendisine bağlandığı durum, vasıf, mana ve gerekçe demek olan sebebin/nedenin ortaya konulması anlamındadır.¹⁸
- İntikal anlamındadır. Yani zihnin, dumandan ateşe intikali gibi tesir eden etkenden esere intikal etmesidir.¹⁹
- Ta‘lil, bir şeyin illetini açıklamak, sebebini ortaya koymak ve onu delille ispat etmek anlamındadır.²⁰
- Mantık ilminde ta‘lil kavramı, bir tür akıl yürütme (istidlal) çeşidi olarak kullanılmaktadır. İletten yola çıkarak ma‘lul hakkında delil getirme türüdür. Bu tür akıl yürütme işlemine “burhan-ı limmî” adı da verilmektedir.²¹

- Kelam İlminde ta‘lil kavramı Allah’ın fiillerinin muallel olup olmadığı konusunda karşımıza çıkmaktadır. Kelamcılar Allah’ın en yararlı fiili yaratmasının kendisine vacip olup olmadığı ve hüsün-kübuh tartışmalarına bağlı olarak, Allah’ın fiillerinin edilip edilmeyeceği meselelerini ele almışlardır.²²
- Fıkıh İlminde ta‘lil kavramını en başta edille-i şer‘iyyeden kıyasın meşrutiyetini temellendirmek amacıyla kullanıldığı görülür. Kıyasın gerçekleşmesi için Nas ile sabit olan hükümden illetin araştırılıp ortaya çıkarılması gerekmektedir.²³

Ta‘lil kavramının lügat ve terim anlamlarını açıkladıktan sonra esas konumuz olan ta‘lil lâminin ele almak uygun olacaktır.

Ta‘lil Lâmi Edatı (أداة لام التعليل)

(ل) Lâm harfî, Arap dilinde pek çok manalara gelmektedir. ez-Zeccâcî, *el-Lâmât* adlı eserinde bu harfin otuz bir manaya geldiğini söylerken²⁴ el-Murâdî, kırk anlama geldiğini ifade ederek âmil²⁵ ve gayri amil²⁶ olmak üzere iki grupta ele almaktadır.²⁷ Konumuz olan ta‘lil lâmi, âmil grubundan cer eden harfler sınıfına dâhil olmaktadır.

Ta‘lil Lâminin Anlamları

Ta‘lil lâmi, genellikle için ve sebebiyle anlamında kullanılan bir harf-i cerdir. Örneğin, اِسْتَرَيْتُ هَذَا الْبَيْتَ لَكَ (Bu evi senin için aldım.); هَذَا الْكِتَابُ لِي (Bu kitap benimdir.); ذَهَبْتُ إِلَى الْقَرْيَةِ لِزِيَارَةِ أَبِي (Babamı ziyaret etmek için köye gittim.) zikredilen bu cümlelerde gelen lâmi edatları ta‘lil lâmi olup “için” anlamı vermektedir.²⁸

Hasan Akdağ *Edatlar* isimli kitabında cer lâmi için, sonrası öncesine sebep teşkil ettiğinde ta‘lil (sebebi) ifadesini kullanmak daha yerinde olur görüşündedir. Örneğin, خَرَجْنَا مِنَ الْمَدِينَةِ لِلتَّزْرَةِ (Şehirten gezinti yapmak için çıktık.) Bu örnekten anlaşıldığı gibi şehirten çıkmamıza sebep gezintidir.²⁹

Ta‘lil lâmi hakkında şöyle bir ifade de kullanılır: Sebep anlamında gelen ve yerine مِنْ أَجْلِ in terkinin getirilmesi uygun olan bir harftir.³⁰ Örneğin, (إِنَّمَا نَطْعُمُكُمْ لِرُحْمَةِ اللَّهِ) “Biz sizi Allah rızası için doyuruyoruz.”³¹ bu âyette geçen اللام

¹⁴Zerkeşi, Bedreddin Muhammed Bin Bahadır, *Bahru'l-Muhit*, Vakıflar Bakanlığı Yayınları, Kuveyt 1990, VII, 142; Şelebi, Muhammed Mustafa, *Ta‘lilul Ahkâm*, yy., Mısır 1947, s. 12.

¹⁵ez-Zebîdî, *Tâcu'l-'Arûs*, XXX, 45.

¹⁶el-Cürcânî, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Ali es-Seyyid eş-Şerif, *et-Ta'rifât*, Dâru'l-Kutubi'l-'Ilmiye, Beyrut 1983, s. 61. Orijinal metni şöyledir: هو تقرير ثبوت المؤثر لإثبات الأثر

¹⁷Apaydın, Hüseyin Yunus, “Ta‘lil”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 511-514.

¹⁸Dönmez, İbrahim Kâfi, “İlet”, *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 117.

¹⁹el-Cürcânî, *et-Ta'rifât*, s. 61. كان انتقال الذهن من الأثر، كان انتقال الذهن من الأثر، كان انتقال الذهن من الأثر إلى الأثر، كان انتقال الذهن من الأثر إلى الأثر

²⁰Bingöl, Abdulkuddüs, “Ta‘lil”, *DİA*, İstanbul 2010, XXXIX, 511-514.

²¹Bingöl, “Ta‘lil”, XXXIX, 511.

²²Apaydın, “Ta‘lil”, XXXIX, 511.

²³Apaydın, “Ta‘lil”, XXXIX, 512-514.

²⁴ez-Zeccâcî, Ebu'l-Kâsım ‘Abdurrahmân b. İshâk, *Kitâbu'l-Lâmât*, (Thk. Mâzin el-Mubârek), Dimeşk 1985, s. 31-32.

²⁵Âmil olan lâmlar: I. Cer eden lâmlar II. Muzari fiili gizli ile nasb eden lâmlar III. Cezm eden lâmi olmak üzere üçe ayrılır. I. Cer eden lâmlar: Mulk, istihkâk, ihtisâs, temlik, şibhu't-temlik, neseb, ta‘lil, tebliğ lâmi, bazı (إلى) (على) (في) (من) (بغض) (عند) (قبل) (مع) harfi cer ve zarflarla aynı anlamda kullanılan lâmlar, istiğâse, yemin, taaccub lâmi, mukhame lâmi,

nidâ'da muzâf ile muzâfun ileyh arasında gelen lâmi, mef'ûl min elihîni açıklayan lâmi, te'addî lâmi, lehine, menfaatine anlamındaki lâmi, kıyasî (muttarid) olan zâide lâmi ve kıyasî (muttarid) olmayan zâide lâmlardır. II. Muzari fiili gizli ile nasb eden lâmlar: كَيْ lâmi, lâmu'l-cuhûd, âkibe lâmi ve اُنْ anlamında zâide lâmdir. Bkz. el-Murâdî, el-Hasen b. Kâsım, *el-Cene'd-Dâni fi Hurûfi'l-Me'âni*, (Thk. Fahrüddin Kabâve, Muhammed Nedîm Fâzıl), Beyrut 1992, s. 95-123.

²⁶Âmil olmayan lâmlar: Belirlilik için kullanılan اِنْ takısı, ibtidâ lâmi, te'kid lâmi, اِنْ in cevabında gelen lâmi, yemine hazırlayıcı lâmi/şart lâmi, amel etmeyen taaccub lâmi, cevap lâmi (لَوْ لَوْ) kasemin cevabında gelen lâmi) dır. Bkz. el-Murâdî, *el-Cene'd-Dâni*, s. 124-139; Karabela, Nevin, *Arap Dilinde Lâmi Edatı ve İşlevleri*, Aktif Yayınevi, Ankara 2006, s. 7.

²⁷el-Murâdî, *el-Cene'd-Dâni*, s. 95.

²⁸İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâleddin Abdullah b. Yusuf, *Muğni'l-Lebîb 'an Kutubi'l-E'arîb*, (Thk. Abdullatif Muahmed el-Hatîb), es-Silsiletu't-Turâsiye, 1. Baskı, Kuveyt 2000, I, 233; Akdağ, Hasan, *Arap Dilinde Edatlar*, Tekin Kitabevi, Konya 1999, s. 355.

²⁹Akdağ, *Arap Dilinde Edatlar*, s. 355.

³⁰İmil Bedî' Ya'kûb, *Mevsû'atu'l-Hurûf fi'l-Luğati'l-'Arabiyye*, Beyrut 1988, s. 361; Karabela, *Arap Dilinde Lâmi Edatı*, s. 42.

³¹İnsân, 76/9.

harfi, harfi, *أَجَلٌ مِنْ أَجْلِ وَجْهِ اللَّهِ*, Hz. Peygamber (SAV), oğlu İbrahim'in öldüğü gün güneş tutulması üzerine şöyle buyurmuştur: (إِنَّ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ لَا يَنْكَسِفَانِ لِمَوْتِ أَحَدٍ) "Ay ve güneş hiç kimsenin ölümünden dolayı tutulmaz."³² Burada kastedilen mana *أَجَلٌ مِنْ أَجْلِ وَجْهِ اللَّهِ* takdirindedir. el-'Aynî (ö. 855/1451)'nin, *Şerhu'l-Şevâhidi'l-Kubrâ* adlı eserinde zikredilen şu beyti burada örnek verilebilir:

فَقَدْ حَمَتِ الْحَاجَاتِ وَاللَّيْلُ مُقَمَّرٌ ... وَشَدَّتْ لَطِيَّاتِ مَطَايَا وَأَرْحُلِ

İhtiyaçlar ortaya çıkmış ve gece mehtaplıdır. Maksatlar için binekler ve takımlar hazırlanıp bağlanmıştır.

Bu beyitte de lâm harfi, *أَجَلٌ مِنْ أَجْلِ* takdirindedir.³⁴

Başka bir tarif de şöyledir: Bir cümlede, bu harften sonra gelen illet-sebep olurken, kendisinden önce gelen sonuç olur ve sebep anlamındadır.³⁵ Örneğin *أَلَا كَيْسَابُ* "Fukaralığı def etmek için kazanç zorunludur." bu cümlede sebep, (دَفْعُ الْفَاقَةِ) "fakirliğin giderilmesi" olurken müsebbep (*أَلَا كَيْسَابُ*) "kazancın zorunlu olması"dır. Sebep müsebbebi birbirine bağlayan sebebiyet bağı ise (لام التعليل) "ta'lil lâmi" olarak adlandırılan lâm harfidir.³⁶

"İçin" anlamına gelen ta'lil lâmi, iki ifade arasında sebep sonuç ilişkisi kurmaktadır. Örneğin *جِئْتُ لِلْإِسْتِفَادَةِ* (İstifade etmek için geldim.) cümlesinde zikredilen ta'lil lâmi, "için" anlamında olduğundan dolayı sebep sonuç ilişkisi oluşturmuştur. Bu duruma göre "istifade etmek" sebep, "gelme eylemi" ise sonuç olmaktadır.³⁷ Cahiliye dönemi şairlerinden Nâbîga ez-Zübânî (ö. ?/604)'nin şu beyti sebep sonuç ilişkisine örnek olarak verilebilir:

وَأَيُّ لَتَعْرُونِي لِذِكْرِكَ هِرَّةٌ ... كَمَا انْتَقَضَ الْغُصْنُورُ بِلَلَّةِ الْفَرْ

Seni hatırladığım için suda islanan kuşun kurumaya gayret ederken çirpindiği gibi titriyorum.

Burada ta'lil lâminin oluşturduğu sebep sonuç ilişkisine göre "şairin sevdiği kimseyi hatırlaması" sebep olurken "suda islanan kuş gibi titremesi" ise sonuç olmaktadır.³⁸

İbn Yaîş, ta'lil lâminin, *اِخْتِصَاصُ* /ihtisâs, özgü olma anlamını da ihtiva eder, görüşündedir. Yani sebeplilik anlamıyla beraber tahsis ve aitlik anlamı da dikkate alınmalıdır. Örneğin *جِئْتُكَ لِإِكْرَامِ* "Ben sana ikramın sebebiyle geldim." bu cümlede ta'lil lâmi, gelme eyleminin ikrama tahsis edildiğine delalet etmektedir. Çünkü ikramın sebebi gelme işine özgü olmaktadır.³⁹ Diğer benzer örneklerde: *الْجَنَّةُ لِلْمُؤْمِنِينَ* (Cennet inanan kimselere mahsustur.) Burada cenneti iman eden kimselere özgü kılarken; *النَّارُ لِلْكَافِرِينَ* (Cehennem kâfirlere özgüdür.) sözüyle de ateşi kâfirlere has kılmaktadır.⁴⁰

Ebû Hayyân, (هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا) "Öyle Allah ki, yeryüzünde bulunanların hepsini sizin faydalanmanız için yarattı."⁴¹ bu âyette *لَكُمْ* terkinde zikredilen lâmin (*لِإِنْتِفَاعِكُمْ* ve *لِأَجْلِكُمْ*) anlamlarında yani dünyada yaratılan şeylerin insanın dini ve dünyevi menfaatlerini sağlamak için yaratıldığını ifade ettiğinden dolayı ta'lil lâmi olarak adlandırmasının daha yerinde olacağını bununla birlikte temlik ve ibâha vecihlerinin de olabileceği görüşündedir. Nahiv âlimlerince ağır basan görüş ise buradaki lâm harfinin ihtisâs, ta'lil ve sebep manasında olduğuna dairdir. Şöyle ki Allah (cc)'ın yeryüzündeki bütün şeyleri insan için yaratması cihetiyle ta'lil olurken, beşeriyete özgü kılınması cihetiyle de ihtisâs manasında olmaktadır.⁴²

Ta'lil Lâminin İsimlendirilmesi

Ta'lil lâminin isimlendirilmesi hususunda bazı farklı görüşler bulunmaktadır. Şimdi kısaca bunları inceleyelim:

Key Lâmi (لام كي)

Kutrub (ö. 210/825) ve en-Nehhas (ö. 338/950), key lâmi (*لام كي*) ismiyle zikretmişlerdir.⁴³ Bu durumda ta'lil lâminin *كي* edatı ile aynı anlama geldiği ya da gelmediği şeklinde konuyu izah edebiliriz:

1. *كي* edatı ile aynı anlama gelmesi:

Key lâmi, fiili muzarının başına gelip sebep ifade eden harftir. *كي* edatı gibi başına geldiği muzari fiili nasb ederek sebep bildirdiğinden dolayı bu adı almıştır.⁴⁴ Örneğin *أَلَا حَيْثُوتُهُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ لِإِحْجَافِكُمْ بِهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ* "Allah'ın size açtıklarını (Tevrat'taki bilgileri), Rabbiniz katında sizin aleyhinize hüccet getirmeleri için mi onlara anlatıyorsunuz."⁴⁵ âyette *لِإِحْجَافِكُمْ* muzari fiilinin başına zikredilen lâm harfi, harf-i cerdir. Bu harf, *كي* gibi sebep ifade ettiğinden dolayı "key lâmi" denmiştir. Key lâmindan sonra *أَنَّ* in gizlenmesi ya da açığa çıkması câizdir.⁴⁶ Ancak bu harfin anlamı açık olduğundan ve çok kullanıldığından dolayı *أَنَّ* in hafızî câiz görülmüştür.⁴⁷

ez-Zeccâci, ta'lil lâminin ismin başına geldiğinde mef'ûlün li-eclih olarak isimlendirirken muzari fiillerin başına geldiğinde ise key lâmi olarak adlandırmaktadır. Küseyyir 'Azze (ö. 105/723)'nin şu beyti muzari fiilin başına gelişine örnek olarak verilebilir:⁴⁸

أُرِيدُ لِأَنْسِي ذِكْرَهَا فَكَلَّمْنَا..... تَمَثَّلَ لِي لَيْلَى بِكَلِّ سَبِيلِ

*Ben onun hatırasını unutmak istiyorum fakat her gittiğim yolda leylanın sureti bana gözüküyor.*⁴⁹

Ta'lil lâminin aslı hareketi hareketlerin en hafifi olan fetha iledir. Bu harf, zahiri isimlerin ve zamirlerin başına

³²İbnu's-Şecerî, Ebu's-Sa'âdet Hibetullâh b. 'Alî b. Muhammed el-'Alevî, *Emâli İbni's-Şecerî*, (Thk. Mahmûd Muammer et-Tanâhî, Kahire 1992, III, 534.

³³el-Buhârî, Muhammed b. İsmâ'il, *Sahîhu'l-Buhârî*, İstanbul 1992, II, 15.

³⁴el-'Aynî, Bedruddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ, *Şerhu'l-Şevâhidi'l-Kubrâ*, ('Alî Muhammed Fâhir-Ahmed Muhammed Tefvik es-Sûdânî-Abdulazîz Muhammed Fâhir), Dâru's-Selâm, Kahire 2010, II, 652.

³⁵İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, III, 155.

³⁶Hasen, Abbâs, *en-Nahvu'l-Vâfi*, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire 1978, II, 472.

³⁷eş-Şerîf, Mahmud Hasan, *Mu'cemu Hurûfi'l-Meanî fi'l-Kur'an*, I. Baskı, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1996, s. 816.

³⁸İbn Mâlik et-Tâî, *Şerhu Teshîli'l-Fevâid*, II, 372.

³⁹el-Murâdî, *el-Cene'd-Dânî*, s. 17.

⁴⁰İbn Yaîş, Ebu'l-Bekâ' Muhammed b. Ali, *Şerhu'l-Mufassal li'z-Zemâşerî*, (Thk. Emîl Bedî' Ya'kûb), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, Beyrut 2001, IV, 480; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, I, 233.

⁴¹Bakara, 2/29.

⁴²Ebû Hayyân, Esiruddin Muhammed el-Endelûsî, *el-Bahru'l-Muhîd fi'l-Tefsîr*, (Thk. Sıdkî Muhammed Cemîl), Dâru'l-Fikr, Beyrut 2000, I, 215.

⁴³en-Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed İsmâil, *Risâle fi'l-Lâmât*, (Thk. Taha Muhsin), Mecelletü'l-Mevrid, Cilt: 1, Sayı: 1-2, Bağdat 1971, (140-150).

⁴⁴ez-Zeccâci, *Kütâbu'l-Lâmât*, s. 66; el-Murâdî, *el-Cene'd-Dânî*, s. 115.

⁴⁵Bakara, 2/76.

⁴⁶Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîd*, I, 441.

⁴⁷Karabela, *Arap Dilinde Lâm Edatı ve İşlevleri*, s. 72.

⁴⁸Emevî devleti döneminde yaşayan hicazlı şair Küseyyir 'Azze (ö. 105/723) ismiyle meşhur olmuştur. Asıl adı Küseyyir b. 'Abdurrahman b. Ebî Cum'a el-Esved b. Âmir b. Uveymir el-Huzâ'î'dir. Mervân b. el-Hakem (ö. 65/685) ile Yezîd b. Abdülmelik (ö. 105/724) arasındaki yaşadığı bilinmektedir. Azze'ye olan aşkı dillere destan olmuştur. Halk arasında Azze'nin Sevgilisi diye tanınır. Uzrî Gazelleri türündeki şiirleri meşhurdur. Uzrî Gazel: Platonik bir aşkı anlatan, cennet-cehennem, kaza-kader vb. unsurların çokça yer aldığı bir aşk şiiri türüdür. Bkz. Çuhadar, Mustafa, "Küseyyir", *DİA*, İstanbul 2002, XXVI, 575-576.

⁴⁹Ebû Hilâl el-'Askerî, *Divânü'l-Me'ânî*, (Thk. Ahmed Hasen Bessec), Dâru'l-Kutubi'l-İlmiye, Kahire 1994, I, 111.

geldiğinde fetha hareketini alır. Ancak ibtidâ lâmiyla karışma ihtimali olduğundan dolayı zahiri isimlerin başında bulunduğu kesre hareketiyle hareketlenmektedir. İsmın başında bulunuşuna şu cümle örnek verilebilir: هَذَا الْمَالُ لِزَيْدٍ (Bu mal, Zeyd içindir.) Zamirlerin başına dâhil olduğunda asli hareketi yani fetha hareketiyle gelir. Örneğin، هَذَا الْمَالُ لَكَ (Bu mal senindir.)⁵⁰ Muzari fiilin başına dâhil olan bu lâmin hareketi kesra hareketiyle hareketlenmektedir. Örneğin، جَلَسْتُ لِأَكْتُبَ (Yazmak için oturdum.) cümlesinde fiilin başında vaki olan key lâminin hareketi kesradır.⁵¹

Key lâmindan önce müstakil bir cümle bulunması gerekir. Bu cümle isim cümlesi, mazi ya da muzari fiille gelen bir fiil cümlesi olabilir.⁵² en-Nehhas da *Risâle* adlı eserinde, muzari fiilin başına gelen key lâmindan önce haberi cümlelerin⁵³ bulunması gerektiğini ifade etmektedir.⁵⁴ Örneğin، زَيْدٌ قَائِمٌ لِيُحْسِنَ إِلَيْكَ (Zeyd, sana ihsanda bulunmak için ayakta durdu.) bu cümlede key lâmi، يُحْسِنُ muzari fiilinin başında vaki olmuş ve kendisinden önce mübteda ve haberden oluşan müstakil bir isim cümlesi gelmiştir. Benzer durum şu âyette de söz konusudur. (وَ هَذَا كِتَابٌ مُّصَدِّقٌ لِّسَانِ عَرَبِيًّا لِيُنذِرَ الَّذِينَ ظَلَمُوا) “*İşte bu (Kur'an), zalimleri uyarması için Arapça bir dil ile (gönderilen ve Tevrat'ı) tasdik eden bir Kitaptır.*”⁵⁵ Burada da هَذَا كِتَابٌ مُّصَدِّقٌ لِّسَانِ عَرَبِيًّا den önce زَيْدٌ قَائِمٌ لِيُحْسِنَ إِلَيْكَ (Zeyd, sana ihsanda bulunmak için ayakta durdu.) cümlesi verilebilir. Burada لِيُحْسِنُ key lâmindan önce، قَامَ fiil ve fâilden oluşan ve mazi fiille başlayan müstakil bir fiil cümlesi vaki olmuştur. Muzari fiile de şu örnek verilebilir: زَيْدٌ يَقُومُ لِيُحْسِنَ إِلَيْكَ (Zeyd, sana ihsanda bulunmak için ayakta duruyor.) Burada لِيُحْسِنَ den önce، يَقُومُ fiil ve fâilden oluşan ve muzari fiille başlayan müstakil bir fiil cümlesi gelmiştir.⁵⁷ Âyetten şu örnek verilebilir. (ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لِيَسْتَرْوَا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا) “*Sonra onunla değersiz ve az şeyleri satın almak için, ‘Şu Allah'ın katından gelmiştir.’ derler.*”⁵⁸ Burada يَشْتَرُونَ fiilinin başında gelen illet lâmi key lâmi olup müteallakı يَقُولُونَ muzari fiilidir.⁵⁹

Key lâmi، yalın hâli ile yani tek başına, kendisinden hemen önce gelen atıf vâvıyla, olumlu cümlede kendisinden önce ve sonra gelen اَنْ edatıyla, olumsuz cümlede kendisinden sonra gelen اَنْ edatıyla ve كَيْ edatıyla birlikte muzari fiilin başında gelebilir. Sözünü ettiğimiz bu durumları örnekler ile izah edelim:

Key lâmi، yalın hâli ile yani beraberinde كَيْ gibi bir edat olmaksızın tek başına gelebilir. Örneğin، وَأَنْزَلْنَا مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيُحْكَمَ بَيْنَ النَّاسِ فِيمَا اخْتَلَفُوا فِيهِ، “*İnsanlar arasında,*

anlaşmazlığa düştükleri hususlarda hüküm vermeleri için, onlarla beraber hak yolu gösteren kitapları indirdi.” burada lâmi، harf-i cer görevinde ve ta‘lil manasında olup yalın halde yani kendisinden önce-sonra açıktan كَيْ gibi edat gelmeksizin tek başına sebep-sonuç ilişkisi kurmaktadır. Buna göre ta‘lil lâminin tercüme karşılığı “için” olup، “İnsanlar ihtilafa düştükleri hususlarda hüküm vermeleri” sebep، “Kitap indirmesi” ise sonuçtur.⁶⁰

Key lâmindan önce bir atıf vâv'ı gelirse aynı konumdaki fiile atıf yapılır. Şayet kendisinden önce atıf yapılabilecek bir fiil ya da ona sebep oluşturacak bir cümle bulunmuyorsa mahzûf olduğu görüşü ağır basar ve bağlama uygun şekilde takdir yapılır. Örneğin، إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا، “*Ancak (hiçbir hüccet kabul etmeyen) onlardan zâlim olanlar müstesna. Sakın onlardan korkmayın! Yalnız benden korkun. (Kible tahvilini size emrettim ki) nimetimi sizin için tamamlayayım.*”⁶¹ Bu âyette وَلَاتَمَّ terkibinin başında ta‘lil görevi yapan key lâmi gelmiş olup hemen kendisinden önce de atıf vâv'ı vaki olmuştur. Ancak lâmi ile atıf vâv'ı arasında kendisinden sonrakine illet olabilecek müstakil bir cümle bulunmamaktadır. Bu durumda bu cümle mahzûf olduğu görüşü ağır basar. Sonuçta ya kendisine uygun bir terkibe عَلَيْنَا نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ (Sizi muvafık kılmak ve size olan nimetimi tamamlamam için benden korkunuz.) şeklinde takdiri bir atıf yapılır ya da عَلَيْنَا نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ وَعَلَيْنَا نِعْمَتِي عَلَيْكُمْ (Size olan nimetimi tamamlamak için kiblemi öğrettim.) haberi bir cümle takdir edilir.⁶²

Key lâmi aslen bir harf-i cerr olduğu için müteallaka⁶³ ihtiyaç duyar. Bu müteallak bazen hafzedilebilir. Örneğin، (قَالَ بَلَىٰ وَلَٰكِن لِّيَطْمَئِنَّ قُلُوبِي) “*(İbrahim) ‘Hayır! İnandım, fakat kalbimin mutmain olması için’ dedi.*”⁶⁴ bu âyette لِيَطْمَئِنَّ muzari fiilinin başında gelen lâmi، key lâmi olup müteallakı mahzûf olan سَأَلَ fiilidir. Takdiri، لَٰكِن سَأَلْتُ مُشَاهِدَةَ الْكَيْفِيَّةِ لِإِخْيَاءِ، “*Ama kalbim mutmain olması için ölülerin diriliş keyfiyetini seyretmek istedim.*” şeklindedir.⁶⁵

اَنْ edatının nasb ya da cerr harfi oluşu hakkında Basra ve Kûfe ekolleri arasında ihtilaf vardır. Basra ekolüne göre bu edat hem nasb hem de cer edici bir harftir. Kûfelilere göre sadece nasb edatı olup cer harfi olması câiz değildir. Kûfeliler savundukları teze delil olarak لَكَيْ terkibini getirmektedir. Yani كَيْ edatı، cerr harfi ise başına cer lâmi gibi başka bir cer harfinin gelmesi mümkün değildir. Basralılar، bu edatın başına lâmi harf-i cerrî gelecek olursa iki cer harfi bir arada olmayacağından dolayı كَيْ nasb edatı olur. Şayet başındaki cer harfi kaldırılırsa cerr harfine dönüşür görüşündedir.⁶⁶

⁵⁰İbn Hişâm, *Muğni l-Lebîb*, III, 149-150.

⁵¹eş-Şerîf, *Mu‘cemu Hurûf*, s. 816.

⁵²eş-Şerîf, *Mu‘cemu Hurûf*, s. 816.

⁵³Cümle hüküm bildirip bildirmeme bakımından haberi ve inşâi olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Hüküm bildiren diğer bir ifadeyle inkar ve tasdiği uygun olan cümlelere haber cümlesi denir. Geniş bilgi için bkz. Kocabiyyık, Halil İbrahim, *Belâgat Açısından Ebû Hayyân'ın el-Bahrü'l-Muhît Tefsiri*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2018, s. 298.

⁵⁴en-Nehhâs, *Risâle fi l-Lâmât*, 140-150.

⁵⁵Ahkaf, 46/12.

⁵⁶eş-Şerîf, *Mu‘cemu Hurûf*, s. 816.

⁵⁷eş-Şerîf, *Mu‘cemu Hurûf*, s. 816.

⁵⁸Bakara, 2/79.

⁵⁹Ahfeş el-Evsat, Ebu'l-Hasen Saïd b. Mes'ade el-Mücâşî el-Belhî, *Me'âni l-Kur'ân li l-Ahfeş*, (Thk. Hüdâ Mahmûd Karâ'a), Mektebetu'l-Hancı, Kahire 1990, s. 126.

⁶⁰el-Aramî, Muhamme el-Emin b. Abdillâh, *Tefsiru Hadâiki'r-Rûh ve'r-Reyhân fi Ravvâbi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, (Thk. Hâşim Muhammed 'Alî b. Huseyn Mehdî), Dâru Tavki'n-Necâh, Beyrut 2001, III, 267.

⁶¹Bakara, 2/150.

⁶²ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Amr b. Ahmed, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzil*, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut 1987, I, 206; Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhît*, II, 44.

⁶³Câr ve mecrûrun veya zarfın bağlı olduğu fiil veya fiile benzeyen türemiş başka bir kelimedir. Bkz. Bolelli, Nusrettin, *Arapça Dilbilgisi Nahiv Sarf ve Terimleri*, I. Basım, İstanbul 2006, s. 695.

⁶⁴Bakara, 2/160.

⁶⁵Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhît*, II, 644.

⁶⁶el-Enbârî, Ebu'l-Berakât Kemâluddîn 'Abdurrahmân, *el-İnsâf fi Mesâ'ili l-Hilâf beyne'n-Nahviyyin el-Basriyyin ve'l-Kûfiyyin*, y.y., 1993, s. 461; İmil Bedî, *Mevsû'atu'l-Hurûf*, s. 455.

Olumsuzluk edatı olan لا harfi, muzari fiil ile key lâmi arasına girecek olursa أَنْ in açığa çıkması vacip olur. Örneğin şu âyette (فَوَلُوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ) “Yüzünüzü o yana çevirin ki insanlar için aleyhinize bir hüccet bulunmasın.”⁶⁷ أَنْ edatı açığa çıkmıştır. لِئَلَّا terkinin açılımı şöyledir: Burada lâm harfi, key lâmi anlamında olup kendisini لا nâfiye takip etmektedir. Bu durumda cer lâmi ile لا nâfiye edatı, her ikisi de hareketli ve aynı cinsten harfler olarak bir arada bulunmaktadır. Aynı cinsten harflerin bir arada bulunması uygun görülmemesinden ve ağırlık oluşturmamasından dolayı أَنْ in zorunlu olarak açığa çıkması vaciptir. Diğer durumlarda ise key lâmi çok kullanıldığından ve anlamı da açık olduğundan dolayı lâmdan sonra أَنْ in düşürülmesi câiz görülmüştür.⁶⁸

Kûfe ekolüne göre lâma bitişerek mansup olan muzari fiili bizzat lâmin kendisi nasb etmektedir. Örneğin جئتُك (Bana ikram etmen için sana geldim.) buradaki تَكْرُمُ muzari fiilini كَيْ mesabesinde olan key lâmi, تَكْرُمُ şeklinde kendi başına nasb etmiştir. Basra ekolüne göre ise muzari fiili nasb eden şey takdiri أَنْ edatıdır. Yani جئتُك لِأَنْ تَكْرُمَ şeklinde.⁶⁹

Basralılara göre key lâminin görevi isimleri cer etmektir. Örneğin (وما أهلٌ به لغير الله) “Allah’tan başkası için kesilen şeyleri”⁷⁰ bu âyette غَيْرِ isminin başına gelip cer etmiştir. Key lâmi şayet başında أَنْ bulunan muzari fiile dâhil olacak olursa fiille birlikte أَنْ edatı takdiren mecrur olur. Örneğin (سعى في الأرض ليفسد فيها) “Yeryüzünde fesat çıkarmak için çalışır.”⁷¹ bu âyette key lâmindan sonra gelen تَفْسِدُ muzari fiili, takdiri أَنْ edatı ile nasb olup masdarı müevvele dönüştürerek her ikisi birlikte key lâminin takdiren mecruru olmuştur.⁷² Basralıların bu hususta ileri sürdükleri tez, isimlerin başına cer edici olarak gelen amillerin fiillere de dâhil olup onları nasb etmesi mümkün değildir. Yani lâm harf-i cerri isimlerde amil olduğundan dolayı fiillerin amili olması câiz değildir.⁷³

Kûfelilere göre, كَيْ den sonra أَنْ edatının ortaya çıkması câizdir. Örneğin جئتُك لِأَنْ تَكْرُمَ (Sana ikram etmek için geldim.) bu cümledeki تَكْرُمُ fiilini nasb edici amil olan اللامdır. Fiilden önce gelen كَيْ ve أَنْ edatlarının her ikisi de amil olan lâmi tekit için gelmiştir. Basralılara göre كَيْ den sonra أَنْ edatının açığa çıkması câiz değildir.⁷⁴

İbn Keysân (ö. 320/932)’a göre, key lâmindan sonra gelen fiilin كَيْ ya da أَنْ edatıyla mansub olması câizdir.⁷⁵

Kûfeliler, كَيْ harfi muzari fiili nasb edici bir edat olduğundan dolayı bunun yerine kullanılan ve aynı anlamı taşıyan lâm harfinin de bizzat kendisinin nasb edici olacağı tezini ileri sürmektedirler. Örneğin أَسْلَمْتُ لِأَدْخُلَ الْجَنَّةَ “Cennete girmek için müslüman oldum.” bu cümlede أَدْخُلَ fiilini كَيْ harfinin yerinde gelen اللام harfinin bizzat kendisi nasb etmiştir.⁷⁶

Basralılara göre key lâmi, كَيْ harfini nasb edici olduğunda kapsadığı gibi cer harfi olduğunda da

kapsamaktadır. Bu durumda كَيْ harfinin cer edatı olması onu nasb edici olma özelliğinden alıkoymaz. Böylece mana bakımından key lâmi ile كَيْ harfi arasında hiç bir fark yoktur. Ancak amelde bazı farklılıklar olabilir. Örneğin أَسْلَمْتُ لِأَدْخُلَ الْجَنَّةَ bu cümlelerde lâm, key manasında olup doğrudan ismin başına ve muzari fiile dâhil olurken كَيْ ve كَيْ harfleri ise lâm ile aynı manada oldukları halde أَدْخُلَ الْجَنَّةَ ve أَسْلَمْتُ كَيْ أَدْخُلَ الْجَنَّةَ sadece muzari fiilin başında gelmişlerdir. Ayrıca Basralılar edatlarının dışında kalan bütün nasb edici edatların gizli أَنْ ile nasb ettiği görüşünü benimsemektedirler.⁷⁷

2. كَيْ edatından farklı anlama gelmesi:

Ta’lil lâminin kullanımı كَيْ den daha geniştir. Hem muzari fiilin başına hem de ismin başına dâhil olur ve illetini beyan eder. Örneğin (إِنَّ أَبِي يُدْعُوكَ لِجِزْيِكَ أَجْرٌ مَا سَقَيْتَ) “Babam, bizim yerimize sulamanın karşılığını ödemek için seni çağırıyor.”⁷⁸ bu âyette لِجِزْيِكَ terkinde muzari fiilin başındaki lâm harfi, ta’lil manasında olup birinci cümlede bitiminde ikinci cümlede başında gelmiş ve ikinci cümleyi birinci cümleye bağlamıştır. جئتُك لِطَلْبِ الْعِلْمِ (İlim öğrenmek için geldim.) bu örnekte ise ta’lil lâminin cer ettiği طَلْبِ الْعِلْمِ sebep, müteallakı (ilgili olduğu fiil vb.) da müsebbeb (sonuç) olarak adlandırılır.⁷⁹

İbn Mâlik (ö. 672/1274), ta’lil lâminin anlam ve amel bakımından كَيْ edatına müsavi olduğu görüşündedir.⁸⁰ Bazı araştırmacılar, bu iki edatın birbirine yakın manalar ifade etmesine ve aralarında açık bir fark olmamasına rağmen kullanımda farklılıklar olduğunu ifade etmektedirler. Onlara göre: كَيْ muzari fiile bitişik olarak gelir ve onu nasb eder. Ta’lil lâmi ise hem muzari fiillerin hem de sarih isimlerin başında gelir ve كَيْ den daha kapsamlıdır. Çünkü ta’lil lâmiyle hakîki ve mecâzî ta’lil gerçekleştirilirken كَيْ ile sadece hakîki ta’lil gerçekleşmektedir.⁸¹

Ta’lil lâmi bazen mecâzî mana ihtiva edebilir. Örneğin (فَالْتَقَطَهُ آلُ فِرْعَوْنَ لِيَكُونَ لَهُمْ عَدُوًّا وَحَزَنًا) “Firavun ailesi ileride kendilerine düşman ve üzüntü sebebi olacak yavruyu aldı.”⁸² bu âyette لِيَكُونَ terkinde başındaki lâm, hakiki manada olmayıp mecaz yoluyla kullanılan ta’lil lâmidir. Bir şeyin amacı ve gayesi varacağı noktadır. Burada, düşmanlık ve hüznün ulaştığı noktada teşbih yoluyla kullanılmıştır. Çünkü Musa (as)’ın düşman edinilmesi Firavun’un adamlarının onu almasının sebebi değildir. Bilakis ondan faydalanmak, onu sevmek ve ona sahip çıkmak için aldılar. Sonuçta fiile götüren sebep fiilin kendisi için işlendiği gayeye benzetilmiştir. Yani Musa (as)’ı bulup almalarının sonucu onlar için bir düşmanlık ve hüznün olduğundan dolayı sanki onlar onu bunun için bulup almış gibi oldular. Bu âyette لِيَكُونَ terkinde bulunan ta’lil lâmi yerine كَيْ şeklinde كَيْ edatı takdir edilemez. Çünkü bu edat her ne kadar ta’lil anlamına gelse bile mecaz

⁶⁷Bakara, 2/150.

⁶⁸Ebü Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, II, 41; İmîl Bedî, *Mevsû'atu'l-Hurûf*, s. 455.

⁶⁹el-Enbârî, *el-İnsâf*, s. 461; İmîl Bedî, *Mevsû'atu'l-Hurûf*, s. 455.

⁷⁰Bakara, 2/173.

⁷¹Bakara, 2/205.

⁷²el-Enbârî, *el-İnsâf*, s. 462; Ebü Hayyân, *el-Bahru'l-Muhît*, II, 329

⁷³el-Enbârî, *el-İnsâf*, s. 462.

⁷⁴el-Enbârî, *el-İnsâf*, s. 466; İmîl Bedî, *Mevsû'atu'l-Hurûf*, s. 457.

⁷⁵İmîl Bedî, *Mevsû'atu'l-Hurûf*, s. 457.

⁷⁶ez-Zeccâci, *Kitâbu'l-Lâmât*, s. 66; el-Enbârî, *el-İnsâf*, s. 464.

⁷⁷ez-Zeccâci, *Kitâbu'l-Lâmât*, s. 66; el-Enbârî, *el-İnsâf*, s. 464.

⁷⁸Kasas, 28/25.

⁷⁹es-Sâmerâî, *Meâni'n-Nahv*, III, 353.

⁸⁰Ebü Hayyân, Esiruddin Muhammed el-Endelûsî, *et-Tezyil ve't-Tekmil fi Şerhi Kitâbi't-Teshil*, (Thk. Hasen Handâvî), Dâru'l-Kalem, Dimişik t.y., XI, 185.

⁸¹es-Sâmerâî, *Meâni'n-Nahv*, III, 355; Çavdar, Emre, *Arap Dili'nde "Lâm", "Lâ", "Mâ" Edatları ve Kur'an-ı Kerim'deki Kullanıları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2015, s. 67-68.

⁸²Kasas, 28/8.

anlam ihtiva etmemektedir.⁸³ Söylenilen şu sözlerde de aynı durum söz konusudur: علمتك الرمياة لترميني وعلمتك الشعر (Sana okçuluğu öğrettim neticede bana ok atasın diye. Sana şiiri öğrettim neticede beni hicvedesin diye.) Burada hoca, okçuluk ve şiir eğitimi vermesi sonucunda kendisi okların hedefine ve hicve maruz kalmıştır. Sanki o bunların eğitimini bunun için vermiş gibi oldu.⁸⁴

Ta'lil lâmi, mecaza yakın bir mana ifade edebilir. Örneğin (فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ كَذِبًا لِيُضِلَّ النَّاسَ بِغَيْرِ عِلْمٍ) “Bilgisizce insanları saptırmak için Allah'a iftira atandan daha zalim kimdir!”⁸⁵ Burada لِيُضِلَّ muzari fiilinin başında gelen lâmin, mecaza yakın bir mana ifade ettiği söylenebilir. Çünkü insanları saptırmak için Allah'a karşı iftirada bulunan kimsede iftira etme garazı bulunmama ihtimali vardır. Bunun delili âyetin sonunda gelen بِغَيْرِ عِلْمٍ (bilgisizce) ifadesinin لِيُضِلَّ النَّاسَ (insanları saptırmak için) terkiibinden sonra gelmesidir. Şayet bu âyette gelen bu ta'lil lâmi yerine كَيْ edatı takdir edilebilseydi bu durumda Allah'a karşı iftirada bulunan kimsenin bu iftirasında garaz olduğu manası anlaşılırdı.⁸⁶ Benzer durum şu âyette de söz konusudur. (وَلِيَعْلَمَ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا) “Allah iman edenleri bilsin.”⁸⁷ Allah'ın bilgisinde bir değişiklik asla söz konusu olmazken bu âyette zikredilen ta'lil lâmiyle sadece ilim değil bununla birlikte iman ve daha başka şeylerle kendisini ispatlamış olan müminlerin meydana çıkması, sevap ve hata ile ilgili durumların ortaya çıkıp bilinmesi kastedilmiştir. Şayet bu ta'lil lâmi yerine كَيْ edatı takdir edilseydi. Yani نَعْلَمُ كَيْ şeklinde zikredilmiş olsaydı sadece ilim kastedilmiş olacaktı.⁸⁸

كَيْ ta'lil edatı, kasti yapılan bir eylemi tekid eder. Örneğin (فَرَدَدْنَاهُ إِلَىٰ أُمِّهِ كَيْ تَقَرَّ عَيْنُهَا وَلَا تَحْزَنَ وَلِنَعْلَمَ أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ) “Böylece biz annesi sevinsin, üzülmesin ve Allah'ın vaadinin hak olduğunu bilsin diye Musa'ya annesine geri verdik.”⁸⁹ bu âyette zikredilen ta'lil manasında gelen كَيْ , hakiki bir kasti ifade ederek çocuğun annesine verileceğini ve gözünün aydın olacağını vurgulamaktadır. Bu da ancak çocuğunun annesine bizzat verilmesiyle gerçekleşecektir. Çünkü bir şey hakkında haber vermek hiçbir zaman görme gibi olmaz. Hz. Musa (as)'ın annesi vaad edilen şeyin gerçekleşmesiyle onu bizzat görmeye kalbi sükûnete kavuşacaktır. İster mümin olsun ister kâfir olsun her bir anne öncelikle çocuğunun kendisine verilmesini talep ettiğinden dolayı bu durum كَيْ ta'lil edatıyla ifade edilmiştir. Âyetin devamında gelen لِنَعْلَمَ buradaki ta'lil lâmi, sadece bilmeyi değil bununla birlikte mutmain olma manasını da ihtiva etmektedir. Hz. Musa (as)'ın annesi, Allah (cc)'in vadinin hak olduğunu ve vadinden dönmeyeceğini biliyordu. Şayet ta'lil lâmiyle değil de كَيْ

كَيْ ta'lil edatıyla gelmiş olsaydı Allah'ın vadinin hak olduğunu bilmediği manası ortaya çıkmış olurdu.⁹⁰ Benzer durum Kehf Sûresinin şu âyetinde de vardır. (وَكَذَلِكَ أَعْتَرْنَا عَلَيْهِمْ لِيَعْلَمُوا أَنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ) “Böylece Allah'ın vadinin gerçek olduğunu bilmeleri için bulunmalarını sağladık.”⁹¹ Ashab-ı Kehf Allah'ın vadinin hak olduğunu biliyor ve hiç bir şüpheleri yoktu. Böyle olmasaydılar kavimlerinden ayrılıp mağaraya sığınmazlardı. Burada لِيَعْلَمُوا terkiibinin başında gelen ta'lil lâmi yerine كَيْ şeklinde gelmiş olsaydı hakîki ta'lil gerçekleşmiş olurdu ki onlar Allah'ın vadini bilmiyorlardı, bu sayede öğrensinler manasına gelirdi.⁹²

(لام المفعول من أجله) Mef'ûlün min Eclih Lâmi

ez-Zeccâcî, مِنْ أَجْلِ manasına geldiğinden dolayı mef'ûlün li-eclih'i ifade eden bir lâm çeşidi olduğunu söylemekte ve⁹³ Kitâbu'l-Lâmât adlı eserinde de bu isimle ele almaktadır. Ona göre bu lâm edatı, fiilin meydana geliş sebebinin açıklamak için gelir. Örneğin زيدا لعمرى (Zeyd'e Amr için ikramda bulundum.) yani burada lâm harfi مِنْ أَجْلِ (için) manasında olup takdiri عمرو (Amr için) şeklinde olmaktadır. Benzer diğer bir örnekte de aynı durum söz konusudur. (سِنِي بَرِّزْتِ أَخَاكَ لَكَ) (Senin için kardeşini temize çıkardım.) Yani bu cümlede de lâm edatı مِنْ أَجْلِ (Senin için) takdirindedir.⁹⁴

Ferezdak (ö. 114/732)'in⁹⁵ bir beytinde geçen lâm harfi mef'ûlün li-eclih'e örnek olarak verilebilir:

أدنى من وريدي وأطفى دعوت لآذي سؤى السموات أيديه
فقد هله عني وعنهما فأسعفت بزمانة ليشغل عني بعلمها⁹⁶

Gücüyle semaları tesviye eden Allah'a dua ederim, O ki bana şah damarımdan daha yakın ve daha lütfükârdır.

Kocasının müzmin bir hastalıkla meşgul olması için, o müzminin hastalık ki bana ve sevgilime unutturur ve böylece maksadımızı ulaştırır.

ez-Zeccâcî, bu şiirde لِيَشْغَلَ terkiibinin başında bulunan lâm harfinin kendisinden önce gelen دَعَا fiilinin sebebinin açıkladığını ve لَكِي manasında yani بزمانة (kocasını müzmin bir hastalıkla meşgul etmesi için) şeklinde olduğunu ifade etmektedir. Bu şiirde yapılan izahlar doğrultusunda sebep-sonuç ilişkisi içerisinde “Allah'ın kocasını müzmin hastalıklarla meşgul etmesi” sebep olurken “kadının Allah'a dua etmesi” ise sonuçtur.

(لام العلة السبب) İllet-Sebeb Lâmi

el-Mâlekî, ta'lil lâmi مِنْ أَجْلِ anlamında olduğundan illet ve sebep lâmi olarak da adlandırılır görüşündedir.⁹⁷ Örneğin (جِئْتُكَ لِلْإِحْسَانِ) (İhsanda bulunmak için sana geldim.) bu cümlede لِلْإِحْسَانِ terkiibinin başındaki lâm, مِنْ أَجْلِ anlamında olup illet ya da sebep lâmi olarak

⁸³ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, III, 395; Fahreddîn er-Râzî, Muhammed b. 'Umar et-Temîmî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut 2000, XXIV, 195; Nâzîru'l-Ceyş, Muhammed b. Yûsuf b. Ahmed Muhibbiddîn el-Halebî, *Şerhu't-Teshîl el-Musemmâ 'Temhîdu'l-Kavâ'id bi-Şerhi Teshîli'l-Fevâ'id*, (Thk. 'Alî Muhammed Fâhîr ve Âharûn), Dâru's-Selâm, Kahire 2007, VIII, 4260.

⁸⁴es-Sâmerrâî, *Meâni'n-Nahv*, III, 356; el-Efğânî, Sa'id b. Muhammed b. Ahmed, *el-Müciz fi Kavâ'id Lugati'l-'Arabîyye*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 2003, I, 76.

⁸⁵En'am, 6/144.

⁸⁶Metnin orijinali: فهذا قريب من التعليل المجازي إذ من المحتال أنه لم يكن غرض المقتري (كَيْ)، فاستعمل التعليل هنا باللام ولم يستعمله بـ (كَيْ)، وإضلال الناس، بدليل قوله تعالى (بغير علم). فاستعمل التعليل هنا باللام ولم يستعمله بـ (كَيْ)، وذلك أنه لو قال (أفترى على الله كذبا كي يضل الناس) كان المعنى أنه افترى الكذب لهذا الغرض. bkz. Ebu'l-Bekâ', Eyyûb b. Mûsâ, *el-Kulliyât Mu'cem fi'l-Mustalahât ve'l-Furûki'l-Lugaviyye*, Muessetu'r-Risâle, Beyrut 1998, s. 1248; es-Sâmerrâî, *Meâni'n-Nahv*, III, 357.

⁸⁷Al-i İmran, 3/140.

⁸⁸Ebü Hayyân, *el-Bahrü'l-Muhîr*, III, 354; es-Sâmerrâî, *Meâni'n-Nahv*, III, 357.

⁸⁹Kasas, 28/13.

⁹⁰el-Aramî, *Tefsîru Hadâiki'r-Rûh*, XXI, 130.

⁹¹Kehf, 18/21.

⁹²el-Aramî, *Tefsîru Hadâiki'r-Rûh*, XIV, 463; es-Sâmerrâî, *Meâni'n-Nahv*, III, 358.

⁹³ez-Zeccâcî, *Kitâbu'l-Lâmât*, 31-32.

⁹⁴ez-Zeccâcî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s. 138.

⁹⁵Tam adı Ebü Firâs Hemmâm b. Gâlib b. Sa'saa et-Temîmî olan Arap şair Basra'da doğmuş, Emevîler döneminde yergileriyle meşhur olmuştur. Bkz. Ergin, Ali Şakir, “Ferezdak”, *DİA*, İstanbul 1995, XII, 373-375.

⁹⁶ez-Zeccâcî, *Kitâbu'l-Lâmât*, s. 67.

⁹⁷el-Mâlekî Ahmed b. 'Abdinnûr, *Rasfu'l-Mebâni fi Şerhi Hurûfi'l-Me'âni*, (Thk. Ahmed Muhammed el-Harrât, Dimeşk 1985, s. 299.

isimlendirilir.⁹⁸ İmru’u’l-Kays’ın (ö. .../565)⁹⁹ şu beyiti örnek olarak verilebilir.

أدى السَّيْرَ إِلَّا لَيْسَةَ الْمُتَّقِصِلِ..... فَجِئْتُ وَقَدْ نَضْتُ لَنَوْمِ تَيْبَاهَا

Ben geldiğimde o perde yanında uyku için bir parça hariç bütün elbiselerini çıkarmıştı.

Bu şiirde geçen لَئِمَّه terkinin başında bulunan lām harfi harfi أَجَلِ نَوْمٍ anlamına gelip “uyuma” sebep ve “elbiselerini çıkarmak” ise sonuç olarak adlandırılır.¹⁰⁰ Konuyla alakalı olarak şu beyitte zikredilebilir:

لِلْمَاءِ فِي أَجْوَاهِهَا خَرِيرًا..... تَسْمَعُ لِلْجَزَعِ إِذَا اسْتَحِيرَا

Develer suyu yudulamak için kana kana içerken sen develerin karnındaki suyun sesini işitirsin.

Burada أَجَلِ جَزَعٍ terkinin başındaki lām, مِنْ أَجَلِ جَزَعٍ manasında olup “Develerin kana kana su içip yudulması” sebep ya da illet olarak adlandırılırken, “develerin karnındaki su sesinin işitilmesi” ise sonuç olarak isimlendirilir.¹⁰¹

İllet ifade eden lām harfi muzari fiilin başına geldiğinde nahiv âlimlerinin bir kısmı key lāmı olarak ifade ederken bir kısmı da ta’lil lāmı لَامِ التَّعْلِيلِ ya da sebep lāmı لَامِ السَّبَبِ olarak isimlendirmişlerdir.¹⁰²

Key Yerine Geçen Lām (كَيْ فِي مَكَانِ كَيْ)

Ahfeş (ö. 215/830), Me’âni’l-Kur’ân adlı eserinde ta’lil lāmı ifadesini kullanmak yerine “key yerine geçen lām” tabirini kullanmış ve bu görüşünü de şiirden getirmiş olduğu şu şahitle desteklemiştir.

لَأَهْلِكُهُ وَأَقْتَبِي الْجَاجَا... يُؤَامِرُنِي رَبِيعَةَ كُلِّ يَوْمٍ

Rabî’ a b. en-Nemr, her gün bana develerimi satmam için emir ferman buyuruyor.

Hâlbuki benim tavuktan başka hiçbir kazancım yoktur.

Bu beyitte geçen أَهْلِكُهُ fiilinin başında gelen lām harfi, fiili muzariyi gizli (أَنْ) “en” ile nasb eden (كَيْ) “key” yerinde gelmiş ve bundan dolayı “key yerine geçen lām” ismini almıştır.¹⁰³

Bazı nahiv âlimleri de sebep-sonuç ilişkisi kuran bu lām harfini sarih isimlerin başına dâhil olduklarında “lâmu’l-illet” ismiyle adlandırırken muzari fiillerin başına geldiğinde “lâmu’t-ta’lil” adını vermektedirler.¹⁰⁴

Ta’lil Lâmunun Geldiği Yerler

Ta’lil lāmı sarih isimlerin, musteğâs min eclih’in ve masdar-ı müevvelin başında gelir.

İsimlerin Başında Gelmesi

İbn Cinnî (ö. 392/1002)’ye göre nahiv ilminde harf-i cer olan lām, emir ve kase lamları gibi fiillere has edatlardan olmayıp isimlerin başına dâhil olanlardandır. Örneğin جِئْتُ لِأَكْرَمِكَ (Sana ikram etmek için geldim.) cümlesinde لِأَكْرَمِكَ terkinin başında gelen lām harf-i ceri

ile إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا لِيُغْفِرَ لَكَ اللَّهُ) “Biz sana apaçık bir fetih ihsan ettik. Bu, Allah’ın seni (geçmiş ve gelecek günahlarını) bağışlaması içindir.”¹⁰⁵ bu âyette لِيُغْفِرَ muzari fiilin başında gelen lām harf-i ceri her ne kadar fiile dahil olmuş gibi görünseler de gerçekte fiille kendileri arasında takdiri bir nasb edici أَنْ edatı vardır. Yani جِئْتُ لِأَنْ أَكْرَمَكَ takdirinde olup sanki جِئْتُ لِأَكْرَمَكَ gibidir.¹⁰⁶

Musteğâs min eclihin Başında Gelmesi

Arap dilinde imdada çağırma ya da yardım istemek kastıyla yapılan nidâ çeşidine istiğâse (استغاثة) denir. İstiğâse, kendisinden yardım almak kastıyla çağrıda bulunulan (musteğâs bih) ve kendisi lehine yardım istenen (musteğâs leh/musteğâs min eclih) den oluşan bir nidâ şeklidir.

Bu nidâ çeşidinde بَا edatı kullanılır. Münâdâ olan musteğâs bihin başına genelde fethalı lām harfi ve musteğâs min eclihin başına da kesreli ta’lil lāmı getirilerek yapılır.¹⁰⁷ Örneğin بِاللَّئِيسِ لِلْمَظْلُومِ (Ey insanlar, mazlumlara yardım için koşun.) bu cümlede بَا nidâ edatıdır. لِلَّئِيسِ bu terkip münâdâ olup aynı zamanda musteğâs bihtir. Başındaki lām harfi de ‘akıbe lāmı olarak adlandırılır. Mazlum kelimesinin başındaki lām ise ta’lil lāmı olarak isimlendirilir.¹⁰⁸

Aşağıdaki şiir istiğâseye örnek olabilir.

يَا لَقَوْمِي وَيَا لَأُمَّتَالِ قَوْمِي... لِأَتَأْسِ عَنُّوهُمْ فِي أَرْبَابِ

Ey kavmim ve kavmim gibiler! Düşmanlıklarını artıran insanlara karşı benim için yardımına koşun!

Bu beyitte geçen يَا لَقَوْمِي terkinde بَا nidâ harfi, münâdâ ve musteğâs bih olup başında fethalı bir lām harfi gelmiştir. و atıf harfi olup يَا لَأُمَّتَالِ قَوْمِي terkihi, يَا لَقَوْمِي ye matuftur. بَا لَأَتَأْسِ terkihi musteğâs leh/musteğâs min eclih olmaktadır. Bu terkinin başındaki lām ise ta’lil lāmı olarak isimlendirilir.¹⁰⁹

Masdar- Müevvelin Başında Gelmesi

Key lāmı, Hicâz ve Temîm lehçelerinde kendisinden sonra gelen muzari fiili gizli أَنْ edatı ile cevâzen nasb eder. Hicâz lehçesinde bu lâmunun hareketi kesre olup meşhur olanı ve en çok kullanımı olan da budur. Temîm lehçesinde ise fetha hareketiyle gelmiş fakat kullanımı sınırlı olmuştur. Yukarıda key lāmı konusunda da ifade edildiği gibi ta’lil lāmı, muzari fiilin başına geldiğinde gizli أَنْ edatı, muzari fiille birlikte mastar tevilinde olup lām harf-i ceri ile mecur olmaktadır. Örneğin جِئْتُكَ لِتُكْرِمَنِي (Bana ikram etmen için sana geldim.) bu cümlede لِتُكْرِمَنِي terkihi, لِأَنْ تُكْرِمَ takdirinde ve لِأَنْ تُكْرِمَ mastar tevilinde olup ta’lil lâmunun mecurudur.¹¹⁰

⁹⁸el-Mâlekî, *Rasfu’l-Mebânî*, s. 299.

⁹⁹Câhiliye devrinin tanınmış Arap şairlerinden olan İmru’u’l-Kays İbn Hucr (ö. Miladi 540) dir. Bu tanınmışlığı Basralı âlimlerin onu klasik kasideye ilk şeklini veren, kasideyi ilk uzatan, sevgilisinin göç ettiği yerlerde durup ağlayarak hissiyatını dile getiren ilk şair olarak nitelendirmelerinden kaynaklanmış olmalıdır. Hz. Peygamber’in İmruülkays’ın şairliğini takdir edip onun şairlerin öncüsü ve bayraktarı olduğunu söylemesi, Hz. Ali’nin de şiirlerini beğenip övmesi şöretini daha da artırmıştır. Bkz. Savran, Ahmed, “İmruülkays b. Hucr”, *DİA*, İstanbul 2000, XXII, 237-238.

¹⁰⁰el-Mâlekî, *Rasfu’l-Mebânî*, s. 299.

¹⁰¹ez-Zeccâci, Ebu’l-Kâsim ‘Abdurrahmân b. İshâk, *Hurûfu’l-Me’âni*, (Thk. ‘Alî Tefvik el-Ahmed), Muessetu’r-Risâle, Beyrut 1984, s. 85; İbnü’l-Esir, Ebu’s-Su’âdatî’l-Mubârek b. Muhammed, *el-Bedi’ fi’l-İlmi’l-Arabiye*, (Thk. Fethî Ahmed Aliyuddîn), Câmî’atu Ümmi’l-Kurâ, Mekke 1999, s. 254.

¹⁰²el-Hamzâvî, ‘Alâ’ İsmâil, *Devru’l-Lehece fi’t-Tak’idi’n-Nahvi*, Câmî’atu Elmanya, Mısır t.y., I, 30.

¹⁰³El-Ahfeş, *Me’âni’l-Kur’ân*, I, 130.

¹⁰⁴eş-Şerif, *Mu’cemu Hurûf*, s. 815.

¹⁰⁵Fetih, 48/1-2.

¹⁰⁶İbn Cinnî, Ebu’l-Feth ‘Usmân, *Sırru Sinâ’ati’l-İrâb*, Dâru’l-Kalem, Dimeşk 1985, I, 331.

¹⁰⁷el-Merzubânî, Ebû Sa’id es-Sirâfi el-Hasen b. ‘Abdillâh, *Şerhu Kitâbi Sibeveyh*, (Thk. Ahmed Hasen Mehdi’-Ali Seyyid Ali), Dâru’l-Kutubi’l-İlmiye, Beyrut 2008, I, 89; İbn Hişâm, *Evdahu’l-Mesâlik*, IV, 41-43; Karabela, *Arap Dilinde Lâm Edatı*, s. 49.

¹⁰⁸el-Merzubânî, *Şerhu Kitâbi Sibeveyh*, I, 89; el-Ğalâiyîni, Mustafa b. Muhammed Selîm, *Câmî’u’d-Durûsi’l-Arabiyye*, el-Mektebetu’l-‘Asriyye, Beyrut 1993, III, 185.

¹⁰⁹el-‘Aynî, *Şerhu’l-Şevâhidi’l-Kubrâ*, IV, 1733.

¹¹⁰el-Murâdî, *el-Cene’d-Dâni*, s. 105.

Ta'lîl Lâminin Hazfedilmesi

Ta'lîl lâmi, mastariyyet harfleri olan **أَنَّ** ve **أَنَّ** edatlarından önce hazfedilebilir. Bu durumda amel etmeye devam eder; ancak cerr alameti zuhur etmez. Bu edatlar, kendilerinden sonra gelen sıralarıyla birlikte mastarı müevvel durumundadırlar. Şayet sarîh mastara dönüştürülür ve ta'lîl lâmi takdir edilirse cer alameti açıkça görülür. Örneğin **أَنَّ تَفْعَلَ كَذَا وَكَذَا أَنْ يَصِيْبَكَ أَمْرٌ تَكْرَهُهُ** (Kerih gördüğün bir durumun sana isabet etmesi sebebiyle şöyle söyle yapma) sözünü söyleyen kimsenin bu sözüne **لَأَنَّ** ta'lîl lâmi ya da **أَنَّ** şeklinde "için" anlamına gelen **أَنَّ** terkihi takdir edilir. Benzer bir örnekte de **﴿وَعَجِبُوا أَنْ جَاءَهُمْ مُنْذِرٌ مِنْهُمْ﴾** "Kendilerine aralarından bir uyarıcının gelmesi sebebiyle hayret ettiler."¹¹¹ bu âyette **أَنَّ** mastariye edatından önce ta'lîl lâmi hazfedilmiş olup takdiri **لَأَنَّ** şeklindedir.¹¹²

İsim cümlesinin başına gelen **أَنَّ** den önce ta'lîl lâminin hazfedilebileceği yerlere de şu örnekler verilebilir: **﴿وَإِنْ هَذِهِ﴾** "İşte bu (ümmet) bir tek ümmet halinde sizin ümmetinizdir."¹¹³ Burada **إِنَّ** den önce ta'lîl lâmi hazfedilmiş ama mana bakımından devam etmektedir. Takdiri **وَلَأَنَّ** dir. Buna göre: "Bu sizin ümmetiniz tek bir ümmet olduğu için." şeklinde mana verilebilir.¹¹⁴

Ta'lîl lâmi, mastar harfleri olan **أَنَّ** ve **أَنَّ** den önce hazfedilip de takdir edilmek istendiğinde yapılmakta olan takdirin sahih olması için söz konusu olan bu mastar edatlarının zahiri olarak gelmesi gerekir. Örneğin **﴿يُخْرِجُونَ﴾** "Onlar, Peygamberi ve sizleri Rabbiniz Allah'a iman ediyorsunuz diye çıkarıyorlar."¹¹⁵ âyette, **لَأَنَّ** ta'lîl lâmi takdir edilebilir. Bu takdir işleminde lâm harfinden sonra açıkça **أَنَّ** zikredilmesiyle sahih bir işlev yerine getirilmiş olunmaktadır. Şayet **أَنَّ** edatını zuhur ettirmeksizin sadece lâm harfi, **لَأَنَّ** şeklinde getirilseydi sahih bir takdir işlemi gerçekleştirilmemiş olurdu. Çünkü bu durumda **يُخْرِجُونَ** الرسول وإياكم لتؤمنوا أن المخاطبين والرسول غير مؤمنين (Peygamber ve siz iman sahibi olmadığınız için iman edinceye kadar Rasül'ü ve sizi çıkartıyorlar.) böyle bir mana ortaya çıkacaktır. Yani **أَنَّ** edatını açıkça zikretmeksizin lâm takdir edildiğinde **أَنَّ** manası anlaşılırken, bu edatlar açıkça zikredildiğinde ise **أَنَّ** manası iman sahibi oldukları bilinmiş olacaktır.¹¹⁶

Benzer diğer bir örnek: **﴿أَتَقْتُلُونَ رَجُلًا أَنْ يَقُولَ رَبِّيَ اللَّهُ﴾** "Siz bir adamı, "Rabbim Allah'tır" diyor, diye öldürecek misiniz?"¹¹⁷ Burada **أَنَّ** terkihi, ta'lîl manası ifade ettiğinden dolayı başındaki lâm edati hazfedilmiştir. Şayet bu ta'lîl lâmi, **أَنَّ** edati zahiri olacak bir şekilde **أَنَّ** olarak takdir edilirse **أَنَّ** (Onu rabbim Allah dediği için mi öldürüyorsunuz?) manasında olurken, **أَنَّ** edati zahiri olmaksızın gelirse **أَنَّ** (Onlar, rabbim Allah desin diye öldürecekler.) anlamında olacaktır.¹¹⁸

Ta'lîl lâmi, tevesu' ifade etsin diye mef'ûlün li-eclih'in başında geldiğinde hazfedilebilir. Örneğin, **جئتُ رغبةً في الخير** (Hayır arzuladığım için geldim.) bu cümlede **جئتُ** mef'ûlün li-eclih olarak mansub gelmiştir. İstilahta da

bu mef'ûl çeşidi mansub olarak zikredilir. Yani **جئتُ لرغبةً في الخير** burada olduğu gibi **جئتُ لرغبةً في الخير** şeklinde başında açıkça ta'lîl lâmi gelirse istilahta mef'ûlün li-eclih olarak isimlendirilmemektedir. Nahiv âlimlerinin birçoğunun görüşüne göre bu mef'ûl çeşidi aslında ta'lîl harfiyle mecurdur; ama hazfedilmesiyle mansub olmuştur. Örneğin **﴿جئتُ لطمع في نائلك﴾** (Sana nail olmayı arzuladığım için geldim.) bu cümlede olduğu gibi mef'ûlün li-eclih'in başında ta'lîl lâmi gelmiştir. Ancak tevesu' ifade etmesi için bu harf düşürülmüştür. Sonuçta cümle **﴿جئتُ طمعا في نائلك﴾** şeklinde ifade edilmiştir. Bu durumda mef'ûlün li-eclih de **﴿المفعول له منصوب بنزع الخافض﴾** (Âmil olan harf-i cerin düşmesiyle mef'ûlün li-eclih mansubtur) şeklinde ifade edilir.¹¹⁹

Sonuç

Ta'lîl lâmi konusunun klasik ve modern Arapça gramer çalışmalarının neredeyse tamamında müstakil bir başlık altında incelenmediğine dikkat çekmek ve bundan sonra yapılacak çalışmalarda bu hususun dikkate alınmasına katkı sağlamak gayesiyle bu çalışma yapılmıştır.

Ta'lîl, bir şeyin illetini açıklayan, sebebinin ortaya koyan ve onu delille ispatlamadır. Bir eylemi ya da bir hükmü illete bağlamadır. Ta'lîl lâmi, sebep bildiren bir harf-i cerr olup Türkçe'de "için" anlamına gelir.

Ta'lîl lâmiyle aynı anlama gelen başka edatlar da vardır. Bu harfi diğerlerinden ayıran en önemli özellik, asli görevinin ta'lîl olmasıdır. Aynı durum diğerleri için söz konusu değildir. Çünkü onlar farklı görev ve işlevlerde gelip ta'lîl anlamı onlara hamledilmektedir.

Lâm harfini ta'lîl manası ihtiva eden edatlardan ayıran diğer bir özellik de fiil ve isimlerin başına gelmesidir. Öbür edatlar ise sadece fiilin ya da sadece başına gelirler.

Bazı gramerciler, lâm harfini, ta'lîl lâmi olarak adlandırırken bazıları da **كَيْ** harfi gibi muzari fiile bitişmesi ve onunla aynı anlama gelmesinden dolayı **كَيْ** lâmi şeklinde isimlendirmektedirler. Ancak her ne kadar bu iki harf aynı manada olsalar da lâm harfinin kullanım alanı daha geniş ve farklı yönleri vardır. Diğer taraftan lâm harfi hakiki ve mecaz anlamlara gelirken, **كَيْ** ise sadece hakiki anlam ihtiva eden bir edattır.

Ta'lîl lâminin asli hareketi, hareketlerin en hafifi olan fethadır. Bu harf, zahiri isimlerin ve zamirlerin başında geldiğinde fetha hareketini alır. Ancak ibtidâ lâmiyle karışma ihtimali olduğu zaman kesre hareketini almaktadır.

Kûfe ekolü, muzari fiile bitişerek gelen lâmin bizzat kendisinin nasb ettiğini savunurken, Basra ekolü ise takdiri bir **أَنَّ** edatının bu görevi yaptığı tezini ileri sürmektedir.

Netice olarak çalışmamıza konu olan ta'lîl lâmi, harf-i cerr olup "için" anlamı ifade etmesinin yanında hem fiil hem de isimlerin başına gelmesi bakımından aynı anlamı ifade eden diğer edatlardan farklılık arz eder.

¹¹¹Sad, 38/4.

¹¹²el-Merzubâni,, Şerhu Kitâbi Sibeveyh, III, 385; el-Galâyînî, Câmi 'u-d-Durûs, III, 193-194.

¹¹³Mü'minûn, 38/52.

¹¹⁴eş-Şâtübî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Musa, el-Makâsîdu's-Sâfiye fi Şerhi'l-Hulâsa'l-Kâfiye, (Thk. Abdurrahman b. Süleyman el-'Useymîn), Mekke: Ma'hedu'l-Buhûsi'l-'İlmiye, Mekke 2007, II, 380.

¹¹⁵Mümtehine, 60/1.

¹¹⁶es-Sâmerrâi, Meâni'n-Nahv, III, 341.

¹¹⁷Gâfir, 40/28.

¹¹⁸es-Sâmerrâi, Meâni'n-Nahv, III, 341.

¹¹⁹el-Merzubâni, Şerhu Kitâbi Sibeveyh, III, 385; es-Samerrâi, es-Sarfu'l-'Arabî, II, 230.

Bilgi

Bu makale, Pınar Akgül'ün Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırladığı "Arap Dilinde Ta'lil (Sebeplik) Harfleri" adlı Yüksek Lisans Tezinden (Dr. Öğretim Üyesi Halil İbrahim Kocabiyık-Pınar Akgül işbirliği ile) türetilmiştir.

Kaynaklar

- Ahfeş el-Evsat, Ebu'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mücâşî el-Belhî, Me'âni'l-Kur'ân li'l-Ahfeş, (Thk. Hüdâ Mahmûd Karâ'a), Mektebetu'l-Hancî, Kahire 1990.
- Apaydın, Hüseyin Yunus, "Ta'lil", DİA, İstanbul 2010.
- el-Aramî, Muhammed el-Emîn b. Abdillâh, Tefsîru Hadâiki' r-Rûh ve'r-Reyhân fi Ravvâbi 'Ulûmi'l-Kur'ân, (Thk. Hâşim Muhammed 'Alî b. Huseyn Mehdi), Dâru Tavkî' n-Necâh, Beyrut 2001.
- el-'Aynî, Bedruddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ, Şerhu'l-Şevâhidi'l-Kubrâ, (Thk. Ali Muhammed Fâhir-Ahmed Muhammed Tevfik es-Südânî-Abdulaziz Muhammed Fâhir), Dâru's-Selâm, Kahire 2010.
- Bingöl, Abdulkuddus, "Ta'lil", DİA, İstanbul 2010.
- el-Buhârî, Muhammed b. İsmâ'il, Sahihu'l-Buhârî, İstanbul 1992.
- Bolelli, Nusrettin, Arapça Dilbilgisi Nahiv Sarf ve Terimleri, I. Basım, İstanbul 2006.
- el-Curcânî, Ebu'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf, et-Ta'rîfât, Dâru'l-Kutubi'l-'Ilmiye, Beyrut 1983.
- Çavdar, Emre, Arap Dili'nde "Lâm", "Lâ", "Mâ" Edatları ve Kur'ân-ı Kerim'deki Kullanımları, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya 2015.
- Çuhadar, Mustafa, "Kuseyyir", DİA, İstanbul 2002.
- Dönmez, İbrahim Kâfi, "İllet", DİA, İstanbul 2000.
- Ebu'l-Bekâ', Eyyûb b. Mûsâ, el-Kulliyât Mu'cem fi'l-Mustalahât ve'l-Furûki'l-Lugaviyye, Muessetu'r-Risâle, Beyrut 1998.
- Ebû Hayyân, Esiruddin Muhammed el-Endelûsî, el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsîr, (Thk. Sıdkî Muhammed Cemil), Dâru'l-Fikr, Beyrut 2000. et-Tezyil ve't-Tekmil fi Şerhi Kitâbi't-Teshîl, (Thk. Hasen Handâvî), Dâru'l-Kalem, Dimeşk t.y.
- Ebû Hilâl el-'Askerî, Dîvânü'l-Me'ânî, (Thk. Ahmed Hasen Bessec), Dâru'l-Kutubi'l-'Ilmiyye, Kahire 1994.
- el-Efğânî, Sa'id b. Muhammed b. Ahmed, el-Mûciz fi Kavâ'idil-Lugati'l-'Arabiyye, Dâru'l-Fikr, Beyrut 2003.
- el-Enbârî, Ebu'l-Berakât Kemâluddîn 'Abdurrahmân, el-İnsâf fi Mesâ'ilil-Hilâf beyne'n-Nahviyyin el-Basriyyin ve'l-Kûfiyyin, y.y., 1993.
- Ergin, Ali Şakir, "Ferezdak", DİA, İstanbul 1995.
- Fahreddîn er-Râzî, Muhammed b. 'Umar et-Temîmî, Mefâtilhu'l-Gayb, Dâru'l-Kutubi'l-'Ilmiyye, Beyrut 2000.
- Fırat, M. Zülfikar, İslam Hukukunda Hükümlerin Hikmet ile Ta'lili, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2016.
- el-Ğalâyînî, Mustafa b. Muhammed Selîm, Câmi'u'd-Durûsi'l-'Arabiyye, el-Mektebetu'l-'Asriyye, Beyrut 1993.
- Hasen, Abbâs, en-Nahvu'l-Vâfi, Dâru'l-Ma'ârif, Kahire 1978.
- İbn Fâris, Ahmed, Mu'cemu Mekâyisi'l-Luga, (Thk. Abdüsselam Harun), Beyrut 1999.
- İmil Bedî' Ya'kûb, Mevsû'atu'l-Hurûf fi'l-Luğati'l-'Arabiyye, Beyrut 1988.
- el-Hamzâvî, 'Alâ' İsmâ'il, Devru'l-Lehece fi't-Tak'idi'n-Nahvî, Câmi'atu Elmanya, Mısır t.y.

- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth 'Usmân, Sırru Sinâ'ati'l-İ 'râb, Dâru'l-Kalem, Dimeşk 1985.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâleddin Abdullah b. Yusuf, Evdahu'l-Mesâlik ilâ Elfiyeti İbni Mâlik, (Thk. Muhammed Muhyiddin 'Abdulhamîd), Beyrut 1994., Muğni'l-Lebîb 'an Kutubi'l-E'arîb, (Thk. Abdullatif Muahmmmed el-Hatîb), es-Silsiletu't-Turâsiye, I. Baskı, Kuveyt 2000.
- İbn Mâlik et-Tâî, Ebû Abdillâh Cemâluddîn Muhammed b. Abdillâh el-Ceyyânî, Şerhu Teshîli'l-Fevâid. (Thk. Abdurrahman es-Seyyid-Muhammed Bedevî el-Mahtûn), Hicrun li-Tibâ'a, y.y. 1990.
- İbn Manzûr, Cemâluddîn Muhammed b. Mukrim, Lisânü'l-'Arab, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1990.
- İbn Yaîş, Ebu'l-Bekâ' Muhammed b. Ali, Şerhu'l-Mufassal li'z-Zemahşerî, (Thk. Emîl Bedî' Ya'kûb), Dâru'l-Kutubi'l-'Ilmiye, Beyrut 2001.
- İbnu'l-Esîr, Ebu's-Su'âdâtî'l-Mubârek b. Muhammed, el-Bedî' fi 'Ilmi'l-'Arabiye, (Thk. Fethî Ahmed Aliyyuddîn), Câmi'atu Ümmi'l-Kurâ, Mekke 1999.
- İbnu's-Şecerî, Ebu's-Sa'âdet Hibetullâh b. 'Alî b. Muhammed el-'Alevî, Emâli İbni's-Şecerî, (Thk. Mahmûd Muammed et-Tanâhî, Kahire 1992.
- Karabela, Nevin, Arap Dilinde Lâm Edatı ve İşlevleri, Aktif Yayınevi, Ankara 2006.
- Kocabiyık, Halil İbrahim, Belâgat Açısından Ebû Hayyân'ın el-Bahru'l-Muhît Tefsiri, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2018.
- el-Mâlekî Ahmed b. 'Abdinnûr, Rasfu'l-Mebânî fi Şerhi Hurûfi'l-Me'ânî, (Thk. Ahmed Muhammed el-Harrât, Dimeşk 1985.
- el-Merzubânî, Ebû Sa'id es-Sîrâfi el-Hasen b. Abdillâh, Şerhu Kitâbi Sibeveyh, (Thk. Ahmed Hasen Mehdi'lî-Ali Seyyid Ali), Dâru'l-Kutubi'l-'Ilmiye, Beyrut 2008.
- el-Murâdî, el-Hasen b. Kâsım, el-Cene'd-Dâni fi Hurûfi'l-Me'ânî, (Thk. Fahriddîn Kabâve, Muhammed Nedîm Fâzıl), Beyrut 1992.
- İbn Sîde, Ebu'l-Hasen 'Alî b. İsmâ'il el-Mursî, el-Muhkem ve'l-Muhîti'l-A'zam, (Thk. 'Abdulhamîd Handâvî), Dâru'l-Kutubi'l-'Ilmiyye, Kahire 2000.
- Nâziru'l-Ceyş, Muhammed b. Yûsuf b. Ahmed Muhibbiddîn el-Halebî, Şerhu't-Teshîl el-Musemmâ 'Temhîdu'l-Kavâ'id bi-Şerhi Teshîli'l-Fevâid', (Thk. 'Alî Muhammed Fâhir ve Âharûn), Dâru's-Selâm, Kahire 2007.
- en-Nehhâs, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed İsmâil, Risâle fi'l-Lâmât, (Thk. Taha Muhsin), Mecelletü'l-Mevrid, Cilt: 1, Sayı: 1-2, Bağdat 1971.
- es-Sâmerrâî, Fâdil Sâlih, Meânî'n-Nahv, 2. Baskı, Dâru'l-Fikr, Amman 2002.
- Savran, Ahmed, "İmruülkays b. Hucr", DİA, İstanbul 2000.
- eş-Şâtûbî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Musa, el-Makâsîdu's-Şâfiye fi Şerhi'l-Hulâsa'l-Kâfiye, (Thk. Abdurrahman b. Süleyman el-'Useymîn), Mekke: Ma'hedu'l-Buhûsi'l-'Ilmiye, Mekke 2007.
- Şelebî, Muhammed Mustafa, Ta'lilu'l- Ahkâm, yy., Mısır 1947.
- eş-Şerîf, Mahmud Hasan, Mu'cemu Hurûfi'l-Meânî fi'l-Kur'ân, I. Baskı, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1996.
- ez-Zebîdî, Ebu'l-Feyz Abdürrezzâk el-Huseynî b. Muhammed, Tâcu'l-'Arûs min Cevâhiri'l-Kâmûs, Dâru'l- Hidâye, Kuveyt 2008.
- ez-Zeccâcî, Ebu'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk, Hurûfu'l-Me'ânî, (Thk. 'Alî Tefkîk el-Ahmed), Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1984. Kitâbu'l-Lâmât, (Thk. Mâzin el-Mubârek), Dimeşk 1985.
- Zerkeşi, Bedreddin Muhammed Bin Bahadır, Bahru'l-Muhît, Vakıflar Bakanlığı Yayınları, Kuveyt 1990.